

Спеціалізованій вченій раді Д 41.086.01
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23)

В І Д Г У К
офіційного опонента на дисертацію
Овчаренко Олени Миколаївни
«Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура

Процес розбудови в Україні незалежності ставить перед нами низку складних питань теоретичного та практичного характеру, що пов'язані із динамікою основних процесів державотворення у різних сферах правового регулювання найважливіших суспільних відносин та розробленням основи для функціонування і розвитку інститутів держави, які покликані забезпечити сталий поступ України на шляху до європейських та світових цінностей в сфері забезпечення прав і свобод людини.

Актуальність теми дослідження. Значення обраної теми не викликає зауважень й підтверджується суспільними й політичними процесами останніх декількох років. У січні 2013 р. Європейський суд з прав людини ухвалив рішення у справі «О. Волков проти України», в якому констатував велику кількість порушень, допущених Україною під час звільнення судді за порушення присяги. Натомість у Рішенні від 19 січня 2017 р. по справі «Куліков та 17 інших проти України» Євросуд відзначив помітний прогрес у реформуванні Урядом України системи дисциплінарної відповідальності судді й підвищення вимог до їх підзвітності.

Тому реформування судової системи, що відбувається і сьогодні, вочевидь потребує ґрунтовних наукових досліджень різних аспектів судової діяльності, в тому числі і відповідальності суддів. Так, у 2014 р. під тиском громадськості й міжнародної спільноти було ухвалено люстраційне законодавство й оновлено антикорупційне законодавство. У червні 2016 р. нової редакції зазнав Закону України «Про судоустрій і статус суддів», в

результаті чого було суттєво модифіковано інститут суддівської дисципліни. Судова реформа 2016 р. супроводжувалася зміною конституційних засад правосуддя, які заклали підвалини для трансформації правового статусу судді. Всі ці чинники зумовлюють потребу наукового аналізу й теоретичного обґрунтування проблеми підзвітності судді принципу верховенства права й громадянському суспільству.

Необхідно відмітити, що деякі питання відповідальності суддів були предметом наукових досліджень Л.Є. Виноградова, А.В. Маляренка. Але, незважаючи на значну наукову розробку окремих аспектів відповідальності суддів та їх підзвітності закону, в умовах триваючої судової реформи в сучасній Україні, вирішення на рівні комплексного докторського дослідження вони не знайшли. І лише О.М. Овчаренко вибудувала авторську концепцію, в якій на підставі доктринальних напрацювань теорії держави і права, судового, конституційного, трудового і кримінального права, з урахуванням положень новітнього законодавства й правозастосовної практики, подано комплексний аналіз інституту юридичної відповідальності судді. Саме таке завдання, судячи з аналізу представленої дисертації, ставила перед собою здобувачка і справилася з ним.

Про актуальність дисертаційного дослідження свідчить також зв'язок її роботи із загальнонауковими програмами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 року № 509-VIII, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, в рамках Державної цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації й діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957).

З цих міркувань є всі підстави вважати, що обрана тема дисертаційного дослідження має пріоритетний і комплексний характер, важливе теоретичне і практичне значення, а отже, і високий рівень актуальності.

Що стосується **обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації**, то слід відмітити, що дисертаційне дослідження О.М. Овчаренко характеризується системним підходом до предмета дослідження. Робота композиційно складається із вступу, чотирьох розділів, що містять вісімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Структура повністю відповідає цілям та задачам дослідження, дає змогу послідовно розглянути всі проблеми, визначені автором. Обґрунтованість положень, сформульованих у дисертації, підтверджується використанням авторкою широкого кола вітчизняних та зарубіжних наукових джерел та законодавчих актів (близько 700 найменувань); переконливою емпіричною базою дослідження (статистичні й аналітичні матеріали, узагальнення практики діяльності Конституційного Суду України, Вищої ради правосуддя (юстиції), Вищої кваліфікаційної комісії суддів, а також акти цих органів щодо притягнення суддів до відповідальності й звільнення їх з посад; практика Вищого адміністративного суду і Верховного суду, судів України, акти Президента та Верховної Ради України щодо обрання, призначення суддів і звільнення їх з посад, а також Тимчасової спеціальної комісії з перевірки суддів судів загальної юрисдикції за 2014-2015 рр.).

Вміле використання спектру методів наукового аналізу, таких як діалектичний, індуктивний, дедуктивний, аналізу, синтезу, моделювання, історичний, соціологічний та інших, позитивно вплинуло на обґрунтованість та переконливість сформульованих авторкою наукових положень та висновків.

Отже, виходячи з наведеного, дисертантка показала високий теоретичний рівень викладу матеріалу, логіку дослідження, вміння застосовувати різноманітні методи наукового пізнання, аналізувати законодавчі та інші нормативні акти, коректно полемізувати з іншими науковцями, формулювати й обґрунтовувати власну точку зору.

Наукова новизна одержаних здобувачем результатів полягає, насамперед, у тому, що дисертація є практично першим комплексним і системним дослідженням теоретико-методологічних та організаційних правових засад інституту юридичної відповідальності суддів, визначення його правової природи, сутнісних ознак, структури, а також здійснення всебічної характеристики цього інституту з точки зору фундаментальних правових засад верховенства права, справедливості, належного судочинства й незалежності суддів.

Велика кількість новітніх положень та висновків, сформульованих і обґрунтованих у дисертації та опублікованих у працях її автора, одержали визнання широкої юридичної громадськості. Результати дослідження апробовані на наукових та науково-практичних конференціях й мають схвалення як науковців, так і практиків. Також слід відмітити, що дисертація має високий теоретичний рівень. О.М. Овчаренко не обмежилася розглядом теоретичних і практичних аспектів юридичної відповідальності судді, а встановлює зв'язки цього інституту із відповідальністю соціальною, моральною, політичною (підрозділи 1.1 та 1.2. дисертації).

Оцінка змісту дисертації та автореферату. Дисертанткою виконано вимоги, що становляться МОН до такого виду наукових робіт щодо обґрунтування актуальності теми дослідження та його методів. У вступі правильно визначено мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження. Нею сформульовані основні положення, які характеризуються науковою новизною, або її елементами та виносяться на захист.

Перший розділ дисертації складається з чотирьох підрозділів і присвячений загальній характеристиці інституту юридичної відповідальності судді. Констатовано, що його існування зумовлено необхідністю забезпечення громадської довіри й поваги до суду, що, у свою чергу є гарантією ефективної діяльності судової і правової системи в цілому. Дисертантка виділяє теоретичні і правові передумови виділення юридичної відповідальності судді в окремий правовий інститут, надає всебічну характеристику останнього, формулює авторську дефініцію юридичної відповідальності судді, а також її сутнісні

ознаки. Аргументує недоцільність виділення субінститутів конституційної й процесуальної відповідальності служителів Феміди.

У другому розділі дисертації надано всебічну характеристику інституту юридичної відповідальності судді. Обґрунтовано висновок, що суддя Конституційного суду України не повинен бути суб'єктом ординарної дисциплінарної відповідальності, а також суб'єктом відповідальності за постановлення ним завідомо неправосудного рішення (ст. 375 Кримінального кодексу України) (стор. 130-156 дисертації).

Визначено «нормативні і процесуальні підстави юридичної відповідальності судді», здійснено розмежування дисциплінарних проступків суддів із суміжними адміністративними й кримінальними проступками. Ретельно проаналізовано об'єктивні ознаки усіх дисциплінарних проступків, передбачених редакцією Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. При цьому здійснюється посилення на законодавчі акти, пов'язані з протидією корупції (стор. 157-214 дисертації). Такий підхід у викладенні є новим і оригінальним.

Розділ третій дисертації присвячено процедурним аспектам притягнення суддів до юридичної відповідальності. Звертає на себе увагу те, що дисертантка визначає «Люстрацію як спеціальну процедуру притягнення суддів до відповідальності» і здійснює аналіз проблемних аспектів застосування люстраційного законодавства. Нею розглядається проблема люстрації суддів за зміст судових рішень, постановлених ними у певний період часу, що суперечить міжнародним стандартам.

О. М. Овчаренко дискутує щодо правової природи люстрації, характеризуючи її як соціально-правову відповідальність, наводячи ґрунтовну аргументацію своєї позиції (стор. 327-337 дисертації).

Розглядаючи співвідношення видів юридичної відповідальності судді (дисциплінарної, кримінальної й адміністративної), вона акцентує увагу на недоліках чинного законодавства, пропонує загальнотеоретичні правила, тобто робить вдалу спробу вирішити цю теоретично-прикладну проблему, що, безумовно, позитивно характеризує наукову новизну дисертації (стор. 338-356).

У четвертому розділі у центрі уваги авторки – дослідження забезпечення професійних і особистих прав судді, виключення можливості його незаконного звільнення, свавільного застосування інших заходів відповідальності, припинення випадків використання інституту юридичної відповідальності судді в якості способу неправомірного тиску на суд з метою примушування суддів до ухвалення судового рішення певного змісту або на користь зацікавлених осіб. Дисертантка у ході дослідження прийшла до висновку, що достатній рівень матеріального забезпечення судді стимулює його сумлінну і правомірну поведінку, оскільки вчинення ним правопорушення тягне за собою звільнення з посади і втрату всіх гарантій з матеріального і правового забезпечення (стор. 394 дисертації).

Також в дисертації комплексно опрацьовано широке коло інших важливих для розвитку сучасного судоустрою положень, зроблено ряд теоретичних узагальнень та визначень, запропоновано додаткову аргументацію, нові підходи та авторське бачення шляхів подальшого удосконалення законодавчої бази та практики правозастосування в частині удосконалення підстав і процедури притягнення суддів до різних видів юридичної відповідальності.

Варто також відмітити, що ряд висновків, які О.М. Овчаренко отримала під час дослідження, вже знайшли своє відображення у законодавстві про судоустрій.

Таким чином, аналіз змісту дисертації дає підстави для висновку, що дисертантка своїм дослідженням сформулювала новітнє наукове і практичне значення про юридичну відповідальність суддів. Ілюстративним є наведення дисертанткою у додатках результатів вивчення статистичних даних і практики Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та Вищої ради правосуддя щодо притягнення суддів до юридичної відповідальності.

Тексту дисертації в повній мірі відповідає зміст автореферату, який є ідентичним з основними положеннями, які викладені в дисертації. Потрібно відмітити, що і дисертація, і автореферат оформлені відповідно до вимог, що встановлені чиним законодавством для цього різновиду наукових робіт.

Теоретична та практична значимість одержаних результатів полягає в тому, що висновки і сформульовані на їх підставі пропозиції можуть бути використані у науковій сфері – для подальших досліджень загальних і спеціальних питань юридичної відповідальності суддів; у навчальному процесі – при читанні лекційних курсів з предметів «Організація судових та правоохоронних органів», «Судове адміністрування» тощо; у навчально-методичній діяльності – при вдосконаленні навчальних програм, підготовці підручників та навчально-методичних посібників; а також висновки і пропозиції можуть і повинні бути використані при внесенні змін і доповнень у закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя» та ін.

Теоретична та практична значимість одержаних дисертанткою результатів виражається також в тому, що висновки дослідження і сформульовані на їх підставі пропозиції відображено у двох особистих монографіях, тридцяти одній статті, із яких двадцять дві опубліковані у фахових виданнях України, дві – у фахових виданнях України, віднесених до міжнародних науково-метричних база, а чотири – у зарубіжних фахових виданнях, та в вісімнадцяти тезах доповідей на наукових конференціях, на яких дисертантка представляла результати свого дослідження, що, у свою чергу, свідчить про належний рівень апробації наукової роботи.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Високо оцінюючи дисертаційне дослідження, слід визначити, що деякі положення та висновки містять дискусійний характер чи вимагають додаткового обґрунтування, яке сподіваємось почути під час захисту.

Серед них доцільно визначити наступні:

1) В тесті дисертації зустрічаються термінологічні недоліки. Зокрема, предметом дослідження є інститут юридичної відповідальності судді, в дисертації ретельно визначаються його ознаки, структура, мета, завдання й функції (Розділ 1, Висновки, стор. 396-399 дисертації). За галузевою належністю дисертанткою виокремлено субінститути цивільної, дисциплінарної, адміністративної і кримінальної відповідальності (підрозділ 1.4

дисертації). Однак по тексту зустрічається такі словосполучення, як «інститут дисциплінарної відповідальності судді» (стор. 46, 254, 255 дисертації), «соціальний інститут» (стор. 30), «інститут кваліфікаційного оцінювання» (стор. 47 дисертації), «інститут судового контролю» (стор. 67 дисертації). Якщо предметом дослідження є інститут юридичної відповідальності судді, необхідно чітко виокремлювати його структурні елементи, й коректно застосовувати відповідну термінологію, не підміняючи поняття.

2) В тексті дисертації зустрічаються посилання на процесуальне законодавство, яке вже втратило чинність. Як відомо, у жовтні 2017 р. Верховна Рада України внесла суттєві зміни до ЦПК, ГПК й КАС України. Ці зміни набули чинності 15 грудня 2017 р. Однак, дисертантка на стор. 95, 96, стор. 147, 148, 406 роботи посилається на редакції відповідних кодексів, які вже втратили чинність. Приміром, за чинним процесуальним законодавством перегляд рішення судді, якого засудили за вчинення кримінально караного діяння, відбувається за виключними обставинами, а не за нововиявленими, як було передбачено до 15 грудня 2017 р. Підкреслимо, що посилань на процесуальне законодавство в дисертації небагато, й вони не впливають на зміст отриманих здобувачкою висновків.

3) На стор. 285-297 дисертації аналізуються особливості відповідальності осіб, які обіймають адміністративні посади в судах. Дисертантка виходить із тієї позиції, що ці особливості впливають із правового статусу очільників судових установ. Констатується, що чинне законодавство не передбачає спеціальних підстав дисциплінарної відповідальності осіб, які обіймають адміністративні посади в судах. Так, на стор. 297 дисертації авторка розрізняє «2 види відповідальності суддів, які обіймають адміністративні посади в судах: перший – це відповідальність судді як носія владних повноважень, обумовлена статусом судді, і другий – це відповідальність цієї особи як очільника судової установи або її структурного підрозділу. ... Неправомірні дії або бездіяльність таких суддів при відправленні правосуддя повинні тягти за собою накладення дисциплінарних стягнень у загальному порядку, а порушення в управлінській сфері – застосування спеціальних дисциплінарних стягнень (в тому числі,

звільнення з адміністративної посади). Розслідування неправомірних дій суддів, які обіймають адміністративні посади в судах, в управлінській сфері, належить здійснювати органам дисциплінарної влади». У цілому погоджуючись із наведеною правовою позицією, маємо констатувати, що за чинним законодавством про судоустрій реалізація ідеї застосування спеціальних дисциплінарних стягнень до осіб, які обіймають адміністративні посади в судах, є неможливою, оскільки ці посади є виборними, – відповідно звільнити голову суду (або його заступника) може лише колектив, який його обрав. Отже, дисертантці слід чітко сформулювати свої пропозиції щодо підстав і процедури відповідальності судді-управлінця за неналежне виконання ним своїх адміністративних обов'язків.

4) На стор. 400 дисертації здійснено внутрішню диференціацію інституту юридичної відповідальності судді, зокрема, вказано: «Внутрішня диференціація інституту юридичної відповідальності судді зумовлена: (а) галузевою належністю певного виду санкцій і процедур їх накладення (цивільно-правова, дисциплінарна, кримінальна, адміністративна); (б) особливостями правового положення носіїв судової влади в судовій системі України або (в) різновидом підстави юридичної відповідальності судді». Вважаємо, що такий поділ є не зовсім вдалим і недостатньо обґрунтованим, адже незрозуміло, чому диференціація досліджуваного інституту є саме внутрішньою; цей поділ, на нашу думку, не враховує усі різновиди юридичної відповідальності судді, що передбачені чинним законодавством; водночас дисертантка виділяє деякі різновиди відповідальності, існування яких не викликає сумнівів, але в рамках традиційних субінститутів інституту юридичної відповідальності судді. Приміром, постановлення суддею завідомо неправосудного рішення має наслідком притягнення судді до кримінальної відповідальності, тоді як відповідальність судді за порушення антикорупційного законодавства варто було б розглядати як окремий субінститут юридичної відповідальності судді, зважаючи на складність законодавчого регулювання даного питання. Отже, дисертантці варто було б більш ретельно підійти до представленою нею класифікації, а також пояснити свою позицію під час публічного захисту.

5) У Вступі до дисертації здобувачка проводить класифікацію різновидів юридичної відповідальності судді, виділяючи при цьому відповідальність судді Конституційного Суду України як окремий її різновид (стор. 7 автореферату). Однак, у тексті дисертації не наведено належне обґрунтування такого підходу, не показані особливості застосування до суддів Конституційного Суду України заходів дисциплінарної й кримінальної відповідальності, які передбачені чинною редакцією Конституції України й Закону «Про Конституційний Суд України». Вважаємо, що зміст рецензованого дослідження значно збагатився, якщо б дисертантка детально охарактеризувала правову природу, підстави і процедури відповідальності суддів Конституційного Суду України.

6) На стор. 188 дисертації здобувачка наводить такі міркування: «Порушувати питання про юридичну відповідальність судді можна лише після скасування або зміни його рішення вищими судовими інстанціями й набуття відповідним рішенням статусу остаточного». Вважаємо, що не можна обмежувати можливість притягнення судді до дисциплінарної та інших видів юридичної відповідальності виключно випадками, коли рішення судді скасовано або змінено вищою судовою інстанцією. Процесуальне законодавство передбачає велику кількість судових актів, які є остаточними на момент постановлення й не підлягають оскарженню. Отже, якщо дисертантка прагне надати більше гарантій забезпечення незалежності для судді, їй варто більш ретельно обґрунтувати свою позицію при захисті.

7) У дисертації здобувачка досить часто застосовує термін «добросесність» (стор. 70-72, 199, 209-210). Проте, на нашу думку, сама категорія «добросесність» не отримала належного роз'яснення, хоча вона є базисною для інституту юридичної відповідальності судді. На нашу думку, якщо суддя є добросесним, значить немає підстав для притягнення його до юридичної відповідальності, значить, він сумлінно дотримується своїх обов'язків. Якщо ж він не є добросесним, і це доведено у дисциплінарному провадженні або підтверджено висновками органів, які здійснюють протидію корупції, така особа не має морального і юридичного права називатися суддею. Цікаво також було на теоретичному рівні визначити суб'єктів, які уповноважені

забезпечувати суддівську доброчесність. Чи належать до таких суб'єктів Вища кваліфікаційна комісія суддів України або Вища рада правосуддя? Чи перевірка доброчесності суддів – це прерогатива органів правопорядку. Отже, дисертантці варто було б більш чітко відповісти на ці запитання в своєму дослідженні, показавши логіко-структурний зв'язок категорій «доброчесність» і «відповідальність» судді.

8) Вивчення тексту дисертації показує, що по її тексту досить велика кількість посилань на судову практику, є яскраві прикладні ілюстрації теоретичних висновків, які формулює дисертантка. Це доводить належний рівень обґрунтованості висновків. Водночас, варто звернути увагу на те, що в роботі недостатню увагу приділено дослідженню законодавства країн Європи, яке регламентує підстави і процедури притягнення суддів до юридичної відповідальності. Виокремлення моделей юридичної відповідальності суддів країн Європейського Союзу та співвіднесення їх з вітчизняним законодавством було б корисним і доцільним. Було б також цікаво робити посилання порівняльного характеру по тексту дисертації, з метою ілюстрації висновків, які формулює дисертантка.

9) На сторінках 359-383 дисертації здобувачка аналізує організаційно-правові заходи забезпечення дієвості інституту юридичної відповідальності судді. Так, розглядаються статистичні показники діяльності судді, роль суддівського досьє в дисциплінарному провадженні щодо судді, повноваження Національної школи суддів й голів судів щодо попередженні й припиненні суддівських правопорушень. Представлені міркування дисертантки є досить виваженим і обґрунтованими. Водночас, представлене дослідження значно збагатилося, якщо б дисертантка сформулювала пропозиції з удосконалення законодавства про судоустрій, спрямовані на забезпечення дієвості досліджуваного нею інституту.

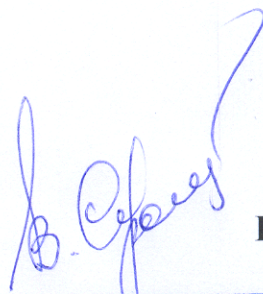
Проте викладені зауваження стосуються переважно дискусійних питань або окремих недостатньо аргументованих та чітких положень, що в цілому не нівелює наукових здобутків автора, належним чином підготовлених та оформлених в дисертації.

Крім того, наявність в дисертації відмічених дискусійних моментів додатково підтверджує відсутність домінуючих наукових поглядів і підходів до окресленої проблематики.

Таким чином, за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованості, науковою та практичною значущістю здобутих результатів, а також за змістом, кількістю, обсягом публікацій дисертація Овчаренко Олени Миколаївни на тему «Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, поданою на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура, відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р., № 567 зі змінами, а її автор – Овчаренко Олена Миколаївна на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура.

Офіційний опонент:

**доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри
кримінально-правових дисциплін та
судочинства Навчально-наукового інституту
права Сумського державного університету**

В. В. Сухонос

